

Ο ΙΟΒΙΑΝΟΣ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΕΩΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ Κ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Περὶ τοῦ Ἰοβιανοῦ τοῦ ἀναφερομένου ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ εὗρισκομένη ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ τριβήλου τῆς γνωστῆς βασιλικῆς τῆς Παλαιοπόλεως Κερκύρας πολλὰ μέχρι τοῦδε ἔχουσι

των τῶν γενομένων ἐκεῖ ἀνασκαφῶν. Ἔχει δὲ ὡς ἑξῆς (πρβ. *εἰκ. 1*).

«Πίστιν ἔχων βασίλ[ε]ϊαν ἐμῶν μενέων συνέριθον σοί, μάκαρ ὑψιμέδον, τόνδ' ἱερὸν ἔκτισα νηὸν Ἑλλήνων τεμένη καὶ βωμοὺς ἐξαλαπάξας χειρὸς ἀπ' οὐτιδανῆς Ἰοβιανὸς ἔδνον ἀνακτι.»

Καὶ ὁ μὲν παλαιότερος συγγραφεὺς τῆς Κερκυραϊκῆς ἱστορίας ὁ Μάρμορας (Della hist. d.

Εἰκ. 1. Τὸ ἐπιστύλιον τοῦ τριβήλου τῆς βασιλικῆς μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς.

γραφῇ καὶ ἐκ τῆς ταυτίσεως τούτου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰοβιανὸν ἐσφαλμένα συμπεράσματα ἔχουσιν ἑξαχθῆ, ἰδιαίτερος ὡς πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀσκηθεῖσαν ἔναντι τῶν ἐθνικῶν πολιτικὴν καὶ τὴν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν καταστροφὴν τῶν ἀρχαίων μνημείων. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη πολλάκις μέχρι τοῦδε δημοσιευθεῖσα καὶ καταχωρηθεῖσα ἐν IG (IX, 1 σ. 161 ἀρ. 721) ἀνεδημοσιεύθη τελευταίως ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γ. Σωτηρίου ἐν ΑΕ 1929 σ. 187 καὶ ὑπὸ τῶν Ἀ. Ευγγοπούλου - Ἰ. Παπαδημητρίου ἐν ΠΑΕ, 1936 σ. 100 ἐν ἐκθέσει πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν περὶ τῶν πορισμῶ-

Corfu) ταυτίζει τοῦτον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰοβιανόν, ἐνῶ ὁ Μουστοξύδης (Delle cose corcyresi σ. 406), ὁ Ρωμανὸς (Κερκυραϊκὰ) καὶ ὁ Παπαγεωργίου (Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κερκύρας σ. 190) θεωροῦν πιθανώτερον ὅτι ὁ Ἰοβιανὸς οὗτος ἦτο ἐπίσκοπός τις ἢ ἀρχὼν τῆς Κερκύρας, ὅστις διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἐπιδειχθείσης γενναιοδωρίας ἀνακτός τινος ἀνήγειρε τὸν ναόν. Πρὸς τούτους πάλιν ἀντιτίθεται ὁ Dittemberger (IG ἔ. ἀ.) πιστεύων ὅτι πρόκειται περὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ αὐτοκράτορος Ἰοβιανοῦ καὶ τοῦτον ἀκολουθοῦντες οἱ μεταγενέστεροι περὶ αὐτοῦ ἀσχοληθέντες καὶ ἰδιαίτε-

πως ὁ Otto Seeck (Geschichte d. Untergangs der antiken Welt IV σ. 517) καὶ ὁ Geffken (Der Ausgang d. griechisch-römischen Heidentums σελ. 293 Anm. 6) ἐξάγουν, ὡς θὰ ἀποδειχθῇ, ἐσφαλμένα συμπεράσματα περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰοβιανοῦ καταστροφῆς τῶν ἀρχαίων μνημείων. Οὕτως ὁ Seeck ἐν τῇ προσπάθειά αὐτοῦ ὅπως δικαιολογήσῃ τὸ γεγονός ὅτι ὡς κτίστης τῆς βασιλικῆς ἀναφέρεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰοβιανός, οὐδέποτε διατρίψας κατὰ τὸ βραχὺ τῆς βασιλείας αὐτοῦ διάστημα ἐν Κερκύρα, παραδέχεται ὅτι τοῦτο δὲν δύναται νὰ σημαίνῃ ἄλλο εἰμὴ ὅτι πρόκειται περὶ διαταγῆς αὐτοῦ, πρὸς καταστροφὴν τοῦ εἰδωλολατρικοῦ ἱεροῦ καὶ ἀνέγερσιν χριστιανικοῦ ναοῦ. Ὁ δὲ Geffken θεωρεῖ ὅτι ὁρθότατα ἐπεξηγεῖται ὑπὸ τοῦ Seeck διὰ τῆς ὡς ἄνω παρατηρήσεώς του ἡ ἐπιγραφή, παραδεχόμενος ὅτι οἱ χριστιανοὶ προστατευόμενοι ὑπὸ μιᾶς χριστιανικῆς διοικήσεως κατέστρεψαν ὅπου ἠδύναντο ἢ μετέτρεψαν εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας τοὺς ναοὺς τῶν ἐθνικῶν (Geffken ἔ. ἀ. σ. 142. Τὰ αὐτὰ παραδέχεται καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ κ. Γ. Κονιδάρης ἐν Θρησκ. καὶ Χριστιαν. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ ἄρθρ. Ἑλλάς τόμ. 3ος σ. 230).

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ὁ Ἰοβιανὸς παρ' ἐλπίδα ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον ἠθέλησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ κερδίσῃ τὴν εὐνοίαν τῶν πολυαριθμῶν χριστιανῶν, ὅπως ἔπραξεν ἄλλοτε καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας εἰς τὸν κατὰ τοῦ Μαξεντίου ἀγῶνα (Εὐσέβ. Ἐκκλ. Ἰστ. XI, 1). Οἱ χριστιανοὶ ἐξ ἄλλου ἐώρτασαν μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ, τοῦ τελευταίου εἰδωλολάτρου αὐτοκράτορος καὶ ἐπευφήμησαν τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ Ἰοβιανῶ, ὅστις συνέδεσε τὸ ὄνομά του πρὸς τὴν ἐπαίσχυντον μετὰ τῶν Περσῶν συνθηκολόγησιν καὶ τὴν παράδοσιν τῆς ἡρωϊκῆς πόλεως Νισίβιος, ἣτις ἐπὶ μακρὸν ὑπῆρξε τὸ πρὸς ἀνατολὰς προπύργιον τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ διὰ τοὺς χριστιανοὺς τῶν χρόνων τούτων ἡ ἀνάρρησις εἰς τὸν θρόνον ἐνὸς χριστιανοῦ, ἂν καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἀνικάνου αὐτοκράτορος, ἐσημαινει τὴν ἐκ νέου ἐπικράτησιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τὴν ὁποίαν μετὰ τόσου φανατισμοῦ καὶ ἀκαμάτου ἐνεργείας κατεδίωξεν ὁ μισητὸς δι' αὐτοὺς Ἰουλιανός. Καὶ εἰς τοῦτο ἀκριβῶς

ὀφείλεται ὁ ὑπ' αὐτῶν πρὸς τὸν Ἰοβιανὸν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀποδιδόμενος ἔπαινος (Σωκρ. III, 22, Σωζ. IV, 3, Θεοδώρητ. IV, 1, 4 κ. ἐ.). Οὕτως ἐπλάσθη ἡ ἱστορία ὅτι κατ' ἀρχὰς ὁ Ἰοβιανὸς ἠρνήθη νὰ δεχθῇ τῆς βασιλείας τὰ σύμβολα ἐντὸς τοῦ στρατοπέδου τοῦ μολυνθέντος ὑπὸ τῆς ἱεροσυλίας τοῦ Ἰουλιανοῦ, λέγων ὅτι δὲν δύναται οὗτος, ὡς χριστιανός, νὰ βασιλεύσῃ τοιούτων στρατιωτῶν. Ἐδέχθη δὲ μόνον ὅτιαν ὅλοι οἱ στρατιῶται ἐβεβαίωσαν ὅτι καὶ αὐτοὶ εἶναι χριστιανοὶ (Εὐσ. ἔ. ἀ.). Ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι οὗτος « πολλὴν τῶν ἐκκλησιῶν φροντίδα καὶ ἐπιμέλειαν ποιούμενος τοὺς ἐν ἐξορίαις ἐπισκόπους ἀνεκαλέσατο, τῷ δὲ ἱερῷ Ἀθανασίῳ ἐπέστειλε τῆς ἀμωμότητος πίστεως ἐγγράφως αὐτῷ σημῶναι τὴν ἀκρίβειαν (Εὐσ. ἔ. ἀ., Σουίδ. λεξ.). Ὁ δὲ Σωζομενὸς (VI, 3, 3) διηγεῖται ὅτι « μηδὲν μελλήσας ἔγραψε τοῖς ἡγουμένοις τῶν ἐθνῶν μόνην εἶναι σέβας τοῖς ἀρχομένοις τὴν τῶν χριστιανῶν πίστιν ».

Ἄλλ' ἡ γνώμη ὅτι ὁ Ἰοβιανὸς διέταξε τὴν καταστροφὴν τῶν ἀρχαίων ναῶν, ἣν ἀσπάζεται καὶ ὁ Seeck (ἔ. ἀ. IV σ. 367 καὶ Pauly-Wissowa RE. τ. IX σ. 2009.) εἶναι νομίζομεν ὑπερβολικὴ. Τὴν καθολικότητα δὲ ταύτην τοῦ Seeck δὲν παραδέχεται καὶ ὁ Geffken (ἔ. ἀ. σ. 141 κ. ἐ.). Ἡ γνώμη δὲ αὕτη στηρίζεται ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὰς μαρτυρίας τοῦ Σωκράτους (Ἐκκλ. Ἰστ. III, 24, 5) καὶ τοῦ Λιβανίου (λόγ. XVIII, 287) ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἀνωτέρω ἀναφερομένην ἐπιγραφὴν. Ἀλλ' ὁ μὲν Σωκράτης διὰ τῆς φράσεως « *τηνικαῦτα δὴ καὶ τὰ ἱερὰ τῶν Ἑλλήνων πάντῃ ἀπεκλείετο* » ἐνόει βεβαίως ὅτι ἀπηγορεύθησαν αἱ θυσίαι τῶν ἐθνικῶν, ὅπερ παραδέχεται καὶ ὁ Seeck (ἔ. ἀ. IV, 517 πρβ. καὶ V. Schultze Geschichte d. Untergangs d. griechisch-römischen Heidentums I, 176 κ. ἐ.), ὁ δὲ Λιβάνιος εἰς τὸν « *ἐπὶ Ἰουλιανῷ ἐπιτάφιον* » (λόγ. XVIII), γράφων ὅτι « *νεῶν οἱ μὲν κατεσκάφησαν οἱ δὲ ἡμιτέλεστοι γέλως ἐστᾶσι τοῖς μαρτοῖς, φιλοσόφων δὲ ἀνδρῶν αἰκίζεται σώματα* », ὑπερβάλλει τὴν ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀποστάτου αὐτοκράτορος ἐπισκύψασαν εἰς τὸν ἐθνικὸν κόσμον δυστυχίαν (Geffken ἔ. ἀ. σ. 141 καὶ Anm. 6 σ. 293).

Ἡ μόνη ἐπομένως ἀσφαλὴς νομιζομένη μαρτυρία τῆς ἐπὶ τοῦ Ἰοβιανοῦ καταστροφῆς τῶν εἰδωλολατρικῶν ναῶν παραμένει ἡ ἀνωτέρω

ἐπιγραφὴ τῆς βασιλικῆς τῆς Κερκύρας, ἂν βεβαίως ὁ ἐν ταύτῃ ἀναφερόμενος Ἰοβιανὸς εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ αὐτοκράτωρ. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτως.

Ἐν ἔτει 1942 γενομένων ἐκχωματώσεων τινων πρὸς καθαρισμὸν καὶ στερέωσιν βεβλαμμένων ὑπὸ τῶν βομβαρδισμῶν μερῶν τινων τῆς βασιλικῆς μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τοῦ τριβήλου

ρὰς τοῦ ὁποίου σχηματίζονται μικρὰ πλαίσια καὶ ἐντὸς αὐτῶν κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς, παρίστανται ἰχθύες καὶ πτηνὰ (νῆσσαι, ἀλέκτωρ, πέρδικες κ.λ.π.). Τὰ πλαίσια ταῦτα διακόπτονται ὑπὸ μεγάλου κύκλου σχηματιζομένου ἐκ πολυπλόκου πλέγματος, καταλήγοντος εἰς ἕτερον ἐν τῷ κέντρῳ κύκλον, ἐν ᾧ παρίσταται σχηματικῶς ταῶς μετ' ἡνεωγμένων πτερῶν. Δύο ἄλλα τετράγωνα

Εἰκ. 2. Τὸ τριβήλον τῆς βασιλικῆς μετὰ τοὺς βομβαρδισμοὺς καὶ τὰς ἐκχωματώσεις.

καὶ τοῦ ἐπιστυλίου (πρβ. εἰκ. 2) ἀπεκαλύφθη πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τοῦ μνημείου ψηφιδωτὸν δάπεδον (εἰκ. 3) ἀνῆκον πιθανῶς εἰς τὸ βαπτιστήριον τῆς βασιλικῆς, πλάτους 3,70 μ. καὶ μήκους 3,30 μ., ἀναλόγου τεχνοτροπίας πρὸς τὸ ἐν ἔτει 1846 ἀνευρεθὲν (Mustoxidi ἔ. ἀ. σ. 228), τοῦ ὁποίου τμήματα ἀπόκεινται νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ Κερκύρας (νέον τμῆμα τούτου ἀνευρέθη πρὸς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ νάρθηκος πρβ. εἰκ. 4). Ὁ διάκοσμος τοῦ δαπέδου τούτου ἀποτελεῖται ἐκ μαιανδρικῆς ζώνης, μετὰ παραστάσεως ἰχθύων καὶ καρπῶν, περικλειούσης τετράγωνον, εἰς τέσσαρας πλευ-

ἐγγράφονται ἐντὸς τοῦ μεγάλου κύκλου διακοπτόμενα ὑπὸ ὀκτῶ μικροτέρων, σχηματιζομένων διὰ τοῦ πλέγματος. Πάντα τὰ μεταξὺ τῶν κύκλων καὶ τῶν τετραγώνων εὗρισκόμενα κενὰ διακοσμοῦνται ὑπὸ παραστάσεων ἰχθύων καὶ πτηνῶν. Ἐντὸς δὲ τῶν πλαisiῶν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ δαπέδου ὑπάρχει ἐπιγραφὴ ἔχουσα οὕτως (πρβ. εἰκ. 5):

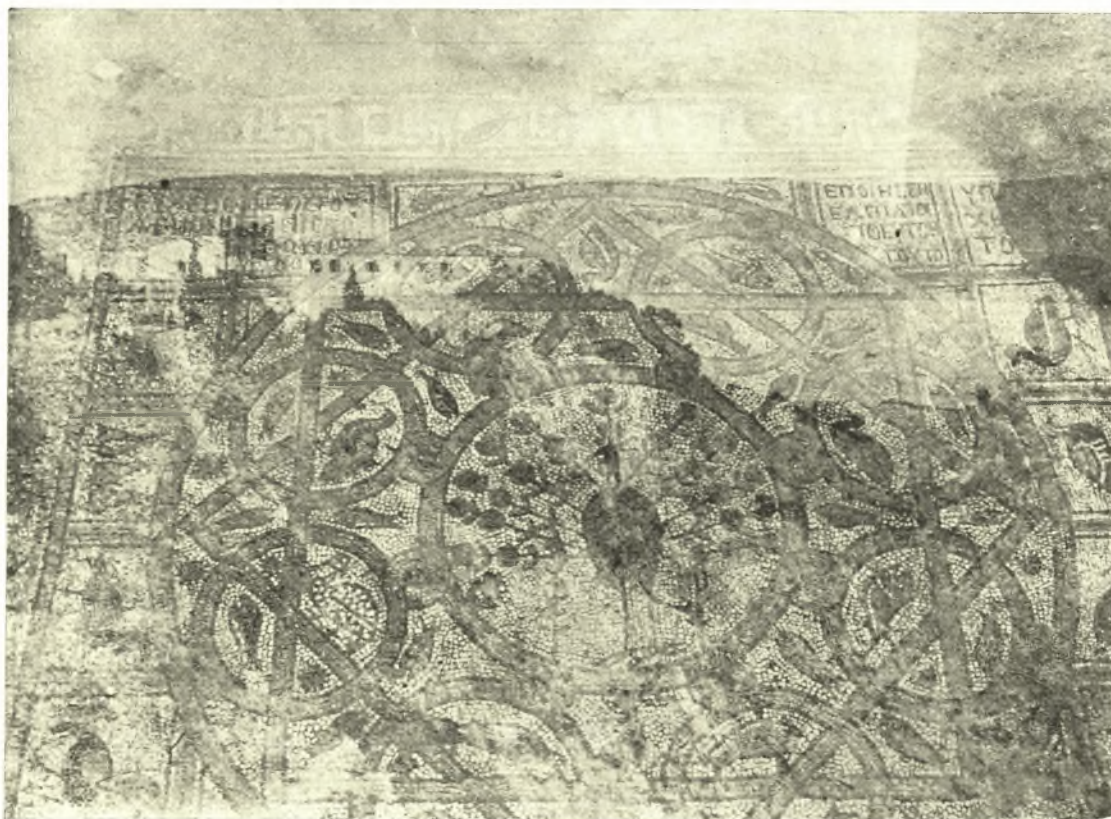
ἐδχαῖς(ε)	ἐπὶ τοῦ	ἐποίησεν	ῚΠ[έρ ψυ]
ἀγίων	ἐπισκό-	ῚΕλπίδος	ζ[ῆς αὐ]
	που ῚΙο-	τὸ ἔργον	το[ῦ]
	βιανοῦ	τοῦτο	

Ἡ καλλιτεχνική ὁμως ἐξέτασις τοῦ ψηφιδωτοῦ τούτου θέλει ἀποτελέσει μέρος γενικωτέρας περὶ τοῦ χριστιανικοῦ τούτου μνημείου μελέτης.

Σκοπὸς τῆς παρούσης διατριβῆς εἶναι ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἐπιστυλίου καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἱστορικὴ τοποθέτησις τοῦ μνημείου ἐντὸς ὠρισμένων χρονικῶν ὁρίων, ὅπερ ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ καθορισμοῦ τοῦ ἐν ταῖς

Ὀυῶλεντος καὶ Οὐαλεντινιανοῦ (364), δι' ὧν οὗτοι κατέσχον διὰ τὸ ἰδιαίτερον αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον τὰ ὑπὸ προηγουμένων αὐτοκρατόρων πωληθέντα ἢ δωρηθέντα ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐκ νέου ἐπιστραφέντα ἀγαθὰ τῶν ἀρχαίων ναῶν (Cod. Theod. V, 13, 3. X, 1, 8), πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ, διαδεχθέντος τὸν Ἰουλιανόν, Ἰοβιανοῦ εἶχον ἀφεθῇ

Εἰκ. 3. Ψηφιδωτὸν δάπεδον ἐκ τοῦ βαπτιστηρίου πιθανῶς τῆς βασιλικῆς.

δύο ἐπιγραφαῖς ἀναφερομένου Ἰοβιανοῦ. Διότι δὲν δύναται νὰ διαμφισβητηθῇ βεβαίως ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ἰοβιανὸς τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ ἐπιστυλίου ἀναφερόμενον. Καταπίπτει ἐκ τούτου καὶ τὸ μόνον ὡς ἀσφαλὲς μέχρι σήμερον θεωρούμενον ἐπιχείρημα διὰ τὴν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰοβιανοῦ καταστροφὴν τῶν ἀρχαίων μνημείων. Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τὴν ἀνεκτικὴν, ἐναντὶ τῶν ἐθνικῶν, πολιτικὴν τοῦ Ἰοβιανοῦ. Οὕτως ἐκ δύο διαταγμάτων, ἐκδοθέντων ἐπὶ τῆς συμβασιλείας

ταῦτα εἰς τοὺς ἐθνικούς. Ὁ δὲ Θεμίστιος (λόγ. V, 67⁶ καὶ 69⁶) ἐπαινεῖ τὸν Ἰοβιανὸν διὰ τὴν πρὸς τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν ἀνοχὴν αὐτοῦ καὶ προτρέπει τοῦτον ὅπως ἐξακολουθήσῃ δεικνύων καὶ περαιτέρω τὴν αὐτὴν ἀνεξίθρησκον στάσιν πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν, παρέχων ἀπόλυτον ἐλευθερίαν εἰς πάντας, ὅπως ἀπευθύνωσι δεήσεις πρὸς τοὺς θεοὺς των. Δὲν ὑπῆρξεν ἐπομένως ὁ Ἰοβιανός, ὁ μονάρχης ὅστις διέταξεν ἐπισήμως ἢ παρέσχεν εἰς τοὺς χριστιανούς τὴν ἀπαιτουμένην προστασίαν τοῦ Κράτους πρὸς καταστροφὴν τῶν ἀρχαίων ναῶν, οὕτως ὥστε

Εἰκ. 4. Τμῆμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου ἐκ τῆς ΒΔ πλευρᾶς τοῦ νάρθηκος.

Εἰκ. 5. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ συγκεντρωθέντων γλυπτῶν.

νὰ ἐπαίρεται διὰ τὸ χριστιανικὸν μὲν ἀλλὰ βανδαλικὸν ἔργον αὐτοῦ ὁ Ἰοβιανὸς ἐπίσκοπος τῆς Κερκύρας.

Τοῦναντίον δὲ ἔχομεν λόγους νὰ πιστεύωμεν ὅτι ἡ εὐγενὴς ἀλλ' ἄσκοπος προσπάθεια τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἐνὸς ἀνωτέρου πράγματι ἀνθρωπιστοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ μεγαλύτερον λάθος ὑπῆρξεν « εἰς πεπλανημένον ἀλλ' ἐντιμὸς ἰδεαλισμὸς » (Seeck ἔ. ἀ. IV, 357) συνήθροισε διὰ τελευταίαν φορὰν τὰς διεσκορπισμένας καὶ ἄνευ ἡγεσίας δυνάμεις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνορωμαϊκοῦ πνεύματος διὰ μίαν τελευταίαν καὶ ἀπεγνωσμένην ἐξόρμησιν πρὸς συγκράτησιν τῆς ἤδη ἐν πλήρει παρακμῇ εὐρισκομένης ἀρχαίας θρησκείας. Καὶ ἡ προσπάθεια αὕτη ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου, ὅστις ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ὑστάτην ταύτην ἀντίδρασιν τῶν πνευματικῶν κυρίως ἐκπροσώπων τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Οὕτως ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἰοβιανοῦ Οὐάλεντος καὶ Οὐαλεντινιανοῦ, παρὰ τὴν νόμῳ διαρπαγὴν τῶν ἀγαθῶν τῶν ναῶν καὶ τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν νυκτερινῶν θυσιῶν (Cod. Theod. ἔ. ἀ. καὶ Cod. Theod. IX, 16, 7, Ζώσιμος IV, 3) ἐπεδείχθη ἀπόλυτος ἀνεκτικότης ἐναντι τῶν ἐθνικῶν καὶ μάλιστα τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἔνθα ὁ τότε ἀνθύπατος Vettius Agorius Praetextatus ἠρνήθη νὰ ἐφαρμόσῃ τὸν νόμον τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν νυκτερινῶν θυσιῶν καὶ « ἐπέτρυνεν ἀργοῦντος τοῦ νόμου πράττεσθαι πάντα κατὰ τὰ ἐξ ἀρχῆς πάτρια » δι' ἰσχυριζόμενος ὅτι « τοῦτον τὸν νόμον ἀβίωτον τοῖς Ἕλλησι καταστήσειν τὸν βίον εἰ μέλλοιεν καλύεσθαι τὰ συνέχοντα τὸ ἀνθρώπειον γένος ἀγνώτατα μυστήρια κατὰ θεσμὸν ἐκτελεῖν » (Ζώσιμος IV, 3, καὶ J. Nietzler ἐν Klio X 1910, 463 κ. ἔ.) Ὀλίγον ἀργότερον ὁ αὐτὸς Ἀγόριος Πραιτεξτάτος, ὡς ἐπαρχὸς Ρώμης, (Praefectus Urbi) μετὰ τῶν ἐτῶν 367-368, ἀπηγόρευσε τὴν πρὸς ἱερὰ οἰκοδομήματα προσκόλλησιν τῶν τοίχων ἰδιωτικῶν οἰκιῶν (Amm. Marc. 27, 9, 10) καὶ ἀνίδρυσε τὴν στοὰν τῶν δώδεκα θεῶν (porticus deorum consentium πρβ. CIL VI, 102, καὶ Nietzler ἔ. ἀ. σ. 466). Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι φανατικοὶ χριστιανοὶ καὶ ἰδιαίτερος οἱ μοναχοὶ προέβαινον εἰς παντοίας ἐναντίον τῶν ἐθνικῶν αὐθαιρεσίας (ἰδ. κυρίως Λιβ. λόγοι XXX « ὑπὲρ ἱερῶν » καὶ Ambros.

epist. 40, 13 καὶ 41, 27), ἀλλὰ τὸ ἐπίσημον κράτος παρεῖχεν εἰς τοὺς ἐθνικοὺς τὸ δικαίωμα νὰ ἐκτελῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῆς θρησκείας των, ἐπιτρέπον διὰ διατάγματος ἐκδοθέντος ἐν ἔτει 371 καὶ αὐτὴν τὴν σπλαγνοσκοπίαν, ἣτις δὲν ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς μαγεία καὶ ἐφιστῶν τὴν προσοχὴν τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων ἐπὶ τῆς αὐστηρᾶς τηρήσεως τῶν παλαιότερων νόμων διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς θρησκευτικῆς πίστεως (Cod. Theod. XVI, 1, 1 καὶ IX, 16 9).

Ὁ πρῶτος ὅστις ἔλαβεν αὐστηρότερα κατὰ τῶν ἐθνικῶν μέτρα ὑπῆρξεν ὁ αὐτοκράτωρ Γρατιανός, ὅστις ἠρνήθη μάλιστα νὰ φέρῃ τὴν στολὴν τοῦ Ποντίφηκος « ἀθέμιτον εἶναι χριστιανῶ τὸ σχῆμα νομίσας » καίτοι πρὸ αὐτοῦ καὶ ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καὶ οἱ μετ' αὐτὸν καὶ ὁ Οὐάλλης καὶ ὁ Οὐαλεντινιανὸς φαίνεται ὅτι « ἀσμενέστατα » ἐδέχθησαν τὴν τιμὴν (Ζώσιμος IV, 36. Ο J. Palanque ἐν Byzantion VIII, 1933 σ. 41 κ. ἔ. ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Γρατιανὸς ἀπέβαλε τὴν στολὴν μεταγενεστέρως καὶ δὴ μετὰ τὸ 379 καὶ ἴσως ἐν ἔτει 382). Οὕτω διὰ διαταγμάτων, ἐκδοθέντων ὑπὸ τοῦ Γρατιανοῦ (381) καὶ τῶν μετ' αὐτὸν Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ Β' καὶ Θεοδοσίου τοῦ Α' ἤρθησαν τὰ δικαιώματα διαθήκης τῶν ἐθνικῶν καὶ ἀπηγορεύθησαν αἱ ἐπισκέψεις καὶ τὰ ἀφιερῶματα εἰς τοὺς ναοὺς τῶν ἐθνικῶν (Cod. Theod. XV, 17, 1, 2. XVI, 10, 7). Δι' ἑτέρου δὲ διατάγματος ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ Γρατιανοῦ ἀφῆρέθησαν ἐκ πλείστων ἐθνικῶν ἱερῶν, αἱ πρόσοδοι τὰ ἀκίνητα καὶ τὰ προνόμια αὐτῶν ὡς ἐπίσης καὶ πᾶσα κρατικὴ προστασία (Cod. Theod. XVI, 10, 20, 1 Symmachus relatio III, 7 Ambros. epist. XVIII, 16). Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἡ εἰδωλολατρικὴ θρησκεία ἐξηκολούθει νὰ ἀκμάζῃ ἀκόμη εἰς πλείστας ἐπαρχίας τοῦ κράτους, εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἰσπανίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα (Geffken ἔ. ἀ. σ. 143 κ. ἔ.). Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἰδιαίτερος ἡ Ἐλενσίς καὶ τὰ ἄλλα μεγάλα ἱερὰ διατηροῦσι μέρος τῆς παλαιότερας αὐτῶν αἵγλης (Pauly-Wissowa RE VI 1, 1122, CIL VI 1, 1779) καὶ ναοὶ καὶ ἀγάλματα ἀφιερροῦνται εἰς τοὺς ἀρχαίους θεοὺς (I. G. XII, 5, 229). Ἡ ἀνωτέρα καλλιτεχνικὴ ἀξία τῶν ἔργων τῆς τέχνης, καίτοι παριστάντων ἀρχαίους θεοὺς, ἐξηκολούθει νὰ συγκινῇ τοὺς αὐ-

τοκράτορας, ὥς δεικνύει διάταγμα τοῦ ἔτους 382 (Cod. Theod. 10, 8), δι' οὗ ἠγοίγετο πάλιν διὰ τὸ κοινὸν ναὸς τῆς Ὀσροηνῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ λόγῳ τῶν ὡραίων ἀγαλμάτων, αἵτινα ἐκόσμουσαν αὐτόν. Ὅταν δέ, μετὰ τὸν αὐτοκράτορος θάνατον τοῦ Γρατιανοῦ, ἡ praefectura Illyrici Italiae et Africae περιῆλθεν εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Οὐαλεντινιανὸν τὸν Β', οἱ ἐθνικοὶ ἀπήλυσαν σχετικῆς τινος ἀνεκτικότητος καὶ ἐλευθερίας ἰδίως μετὰ τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐν ἔτει 384 διορισμὸν τοῦ Ἀγορίου Πραιτεξτάτου ὡς διοικητοῦ (Prefectus praetorio) τῆς Ἰταλίας καὶ τοῦ Συμμάχου ὡς ἐπαρχοῦ τῆς Ρώμης (praefectus Urbi). Κατώρθωσε τότε ὁ Πραιτεξτάτος νὰ ἐκμαιεύσῃ αὐτοκρατορικὴν διαταγὴν, δι' ἧς ἅπαντες οἱ εἰς χεῖρας χριστιανῶν εὐρισκόμενοι θησαυροὶ ἐξ ἀρχαίων ναῶν ὀφείλον νὰ ἐπιστραφῶσιν εἰς τοὺς ἀρχικοὺς αὐτῶν κατόχους (Symm. Epist. X, 21, 3 κ., ἐ., Nietzler *Klio* X, 1910, 470). Τὸ κέντρον τοῦ ἀγῶνος ἐπιβιώσεως τῆς ἐθνικῆς λατρείας κατέστη τότε ἡ Ἰταλία ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῆς πλουσίας ἔτι κοινωνίας τῶν εὐγενῶν τῆς Ρώμης. Τὰ ἐνδιαυτήματα τῶν Σαλίων ἀποκαθίστανται ἐπὶ τοῦ Παλατίνου (CIL VI, 1 2158, Wissowa, *Religion u. Kult d. Römer* 99, 1), ἱερὰ ἀνιδρύνονται εἰς τὸν Μίθραν, δαπάναις πλουσιῶν ἰδιωτῶν (Schultze ἔ. ἀ. II, 181 κ. ἐ.) καὶ πείσμων ἕως ἀναφύεται, μετὰ τῶν ἐθνικῶν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Συμμάχου καὶ τῶν χριστιανῶν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης Δαμάσου (366-384) διὰ τὴν ἐν τῇ Συγκλήτῳ ἐπαναφορὰν τοῦ, ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐπανιδρυθέντος καὶ πάλιν ἐπὶ τοῦ Γρατιανοῦ ἀπομακρυνθέντος, βωμοῦ τῆς Νίκης. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρώτης, πρὸς τὸν Γρατιανὸν ὑπὸ τὸν Σύμμαχον πρεσβείας τῶν πλειοψηφούντων ἐθνικῶν τῆς Ρωμαϊκῆς Συγκλήτου (Schultze ἔ. ἀ. I, 225, Seeck ἔ. ἀ. V, 186) νέα πρεσβεία καὶ πάλιν ὑπὸ τὸν Σύμμαχον ἀποστέλλεται, κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 384, ἵνα προσεταιρισθῇ τὴν εὐνοίαν τοῦ νέου αὐτοκράτορος Οὐαλεντινιανοῦ τοῦ Β'. Τότε δὲ ἀπηύθυνεν ὁ Σύμμαχος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τὴν περίφημον ἀναφορὰν του (Relatio 3) διὰ τὴν ἄρσιν τῶν καταπιεστικῶν μέτρων τοῦ Γρατιανοῦ, ἣν ἀντέκρουσε δι' ἐπιστολῆς του μετὰ τῆς αὐτῆς παρηρσίας καὶ δξύτητος ὁ Μεδιολάνων

Ἀμβρόσιος (epist. XVII). Εἰς τὴν ἔντονον ταύτην ἀντίδρασιν τῆς Ρωμαϊκῆς Συγκλήτου καὶ γενικώτερον τῆς ἀρχαίας κοινωνίας τῆς Ρώμης ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν αἵγλην τῶν ἱερῶν τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος ἀφ' ἑτέρου, ὀφείλεται τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀπόλυτος ἐπικράτησις τοῦ χριστιανισμοῦ προηγείται εἰς τὰς ἀνατολικὰς κυρίως ἐπαρχίας τοῦ Κράτους. Οὕτως ἐνῶ εἰς τὴν Δύσιν ἡ αὐτοκρατορικὴ διοίκησις ἀρκεῖται εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν μεγάλων ἐθνικῶν ἐορτῶν (Cod. Theod. XII, 1, 112 τοῦ 386, Schultze ἔ. ἀ. I, 258, 3) εἰς τὴν Ἀνατολήν ὁ Θεοδοσίος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πλειοψηφοῦντος χριστιανικοῦ κόσμου ἐπισπεύδει, δι' ἐπισήμων ἀποστολῶν καὶ βιαίων πολλὰς μέσων, τὸν ἐκχριστιανισμὸν τοῦ Κράτους. Πρὸς ἐπιβολὴν τῶν κατὰ τῶν ἐθνικῶν ληφθέντων μέτρων ἐκλέγει τὸν ὑπαρχον τῆς αὐλῆς Κυνήγιον, ὅστις καὶ ἀποστέλλεται εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ Κράτους, ἵνα ἐπιμεληθῇ διὰ τὴν τήρησιν τῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων περὶ ἀπαγορεύσεως τῶν θυσιῶν καὶ τῆς σπλαγχνοσκοπείας (Cod. Theod. XVI, 10, 9 Schultze ἔ. ἀ. I, 260). Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φανατικῆς χριστιανῆς συζύγου τοῦ Ἀκανθίας, ὁ Κυνήγιος δεικνύει ὑπερβάλλοντα ζῆλον εἰς τὴν διώξιν τῆς ἐθνικῆς λατρείας. Εὐρισκόμενος ἐν Αἰγύπτῳ ἐν ἔτει 388, κλείει τὰς θύρας πλείστων ναῶν καὶ ἀπαγορεύει καὶ αὐτὴν τὴν τόσον ἐν Αἰγύπτῳ διαδεδομένην λατρείαν τοῦ Σεράπιος (Ζώσιμος IV, 37, 3, Seeck ἔ. ἀ. V σ. 218). Εἰς αὐτὸν δὲ ὀφείλεται καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ ἐν Ἐδέσσει ναοῦ καὶ τοῦ ἐν Ἀπαμείᾳ ναοῦ τοῦ Διὸς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Μαρκέλλου (Λιβαν. λόγ. « ὑπὲρ ἱερῶν » 44-46, Θεοδώρητ. Ἐκκλ. Ἱστορ. V, 21, 5 κ. ἐ.).

Αἱ ἀκρότητες καὶ υπερβολαὶ ὅμως αὗται τῶν χριστιανῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν μοναχῶν ἐπέφερον τὴν ἀντίδρασιν καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοδοσίου, ὅστις μετὰ τὸν αἰφνίδιον θάνατον τοῦ Κυνηγίου διώρισε διάδοχόν του τὸν ἐθνικὸν Τατιανόν (Ζώσιμος IV, 45, 1, Mommsen *Chron. Min.* I, 224, 388, Van Loy ἐν *Byz. Zeitschr.* XXII, 319, H. Gregoire, *Anatolian Studies* σ. 161 κ. ἐ.), ἡ εὐνοία τοῦ αὐτοκράτορος στρέφεται τώρα καὶ πάλιν πρὸς τοὺς δύο ἐπιφανεστέρους ἐκπροσώπους τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου τὸν Σύμμαχον εἰς τὴν Δύσιν καὶ τὸν Λιβάνιον εἰς τὴν

Ἀνατολὴν (Σωκρ. V, 14), ὁ πρῶτος προκρίνεται διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ Ὑπάτου, ὁ δεύτερος λαμβάνει τιμητικῶς τὸν τίτλον τοῦ Ἐπάρχου, ἀφοῦ ἀμφότεροι ἔτυχον τῆς συγγνώμης τοῦ αὐτοκράτορος, διὰ προηγουμένης κατ' αὐτῶν κατηγορίας, ἀπαλλαγέντος, ὥς φαίνεται, τῆς ἐπιδράσεως τῶν χριστιανῶν συμβούλων του καὶ ἰδίᾳ τοῦ πολλοῦ ἐπισκόπου Ἀμβροσίου Μεδιολάνων (Symm. epist. III, 55, 84, Mommsen ἔ. ἀ. III, 525 καὶ ἐν Hermes XXXVI, 212, Seeck ἔ. ἀ. V 225, 529). Κατὰ τοὺς χρόνους δὲ τούτους καὶ δὴ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 389 καὶ 391 ἐγράφη ὁ περίφημος «*ὑπὲρ ἱερῶν*» λόγος τοῦ Λιβανίου, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεοδοσίον, διὰ τὸν τερματισμὸν τῶν κατὰ τῶν ἐθνικῶν ναῶν βανδαλισμῶν τῶν χριστιανῶν καὶ ἰδιαίτερος τῶν μοναχῶν. (Περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ λόγου τούτου πρβ. Geffken ἔ. ἀ. σ. 297 anm. 94 Seeck ἔ. ἀ. V σ. 526, Förster u. Münscher Pauly - Wissowa R. E. XII, 2, 2504, καὶ ἰδίως R. Van Loy ἐν Byzantion VIII, 1933 σ. 17 κ. ἐ.). Ὁ λόγος οὗτος τοῦ Λιβανίου ἀποτελεῖ σπουδαιότητα πηγὴν διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίου καὶ ἐντεῦθεν ἱστορίας τῶν ἀρχαίων μνημείων. Οὕτως, κατὰ τὸν Λιβάνιον, ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίου ὑπῆρχε μὲν πτωχεία εἰς τὰ ἱερά, «*παρῆν δὲ ὁρᾶν ἅπαντα τᾶλλα πληροῦμενα*» ἐπὶ δὲ τοῦ Κωνσταντίου ἀπηγορεύθησαν μόνον αἱ θυσίαι (6, σελ. 90). Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ ἐπαναγαγόντος τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν, ὁ Λιβάνιος μνημονεύει τὸν ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντος καὶ Οὐαλεντινιανοῦ ἐκδοθέντα νόμον, τὸν ἐπαναληφθέντα καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοδοσίου περὶ τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν ἀναιμάκτων θυσιῶν. Ρητῶς δὲ ἀναφέρει ὁ Λιβάνιος ὅτι καὶ ὁ λιβανωτὸς καὶ αἱ ἄλλαι, ἀπὸ τῶν λοιπῶν θυμιαμάτων τιμαὶ εἰς τοὺς ἐθνικοὺς θεοὺς ἐπετρέποντο καὶ ἐπιτίθεται δριμύτατα κατὰ τῶν μελανειμονούντων μοναχῶν, οἵτινες «*καὶ κρατοῦντος τοῦ νόμου θέουσιν ἐφ' ἱερὰ ξύλα φέροντες καὶ λίθους καὶ σίδηρον, οἱ δὲ καὶ ἄνευ τούτων χειρὰς καὶ πόδας*» (8, σ. 91). Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ κατὰ τῶν μοναχῶν κατηγορίαι αὗται τοῦ Λιβανίου ἀναφέρονται κυρίως εἰς τοὺς χρόνους τοὺς ὀλίγον προγενεστέρους τῆς ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν μεταστροφῆς τοῦ Θεοδοσίου καὶ ἰδίᾳ εἰς

τὰς ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω ἀναφερθέντος Κυνηγίου διαπραχθείσας κατὰ τῶν ἐθνικῶν μνημείων καταστροφάς. Οὕτω δυνάμεθα ἴσως μετὰ τινος πιθανότητος νὰ θεωρήσωμεν τὰ ἔτη ταῦτα ὡς τὸ παλαιότερον ὄριον τὸν *terminum post quem* διὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ εἰδωλολατρικοῦ ναοῦ τῆς Κερκύρας.

Εἰς τὴν χρονολόγησιν ὁμως ταύτην ἀντιτάσσονται, νομίζω τὰ ἑξῆς. 1. Αἱ ὑπὸ τοῦ Λιβανίου ἀναφερόμεναι καταστροφαὶ ἀναφέρονται κυρίως εἰς τοὺς ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἐπαρχίαις εὐρισκομένους ναοὺς καίτοι φράσεις ὡς ἡ «*καθαίρουμένων ὁροφῶν, κατασκαπτομένων τοίχων, κατασπωμένων ἀγαλμάτων, ἀνασπωμένων θωμῶν*» ἐνθυμίζει τὸ λεκτικὸν τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Παλαιοπόλεως «*Ἑλλήνων τεμένη καὶ θωμοὺς ἐξαίπαξας*». Ἄλλ' ἡ Κέρκυρα ὑπήγετο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς τὴν Praefectura Illyrici Italiae et Africae καὶ παραδείγματα καταστροφῆς ναῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλίαν, καθ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ἀναφέρονται (ἰδὲ καὶ ἀνωτέρω σ. 44).

2. Δυσκόλως δύναται τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι εἰς πόλεις, ἔνθα ἡ παρακολούθησις τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων ἦτο πολὺ πλεον αἰσθητὰ, ἡδύνατο ἐπίσκοπός τις, ἄσημος, καθὼς φαίνεται, νὰ παραβῇ ἐπισήμους διαταγὰς τοῦ κράτους καὶ νὰ ἐπαίρεται διὰ τὴν καταστροφὴν ἀρχαίων μνημείων. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Λιβάνιος ὁμολογεῖ ὅτι «*τολμᾶται μὲν οὖν καὶ ταῖς πόλεσι τὸ πολὺ δὲ ἐν τοῖς ἀγροῖς*» (8 σ. 92), ὅπου εὐκολωτέρα ἡδύνατο νὰ εἶναι ἡ παράβασις τῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων. Μέχρι δὲ τῆς ἐποχῆς ταύτης τοῦλάχιστον, ἡ καταστροφή τῶν ναῶν ἐθεωρεῖτο πρᾶξις παράνομος, ἥτις ἡδύνατο νὰ λάβῃ χώραν πιθανῶς ἐκεῖ ἔνθα οἱ χριστιανοὶ εὐρίσκοντο ἐν πλειοψηφίᾳ. Ὅπου δὲ τοῦναντίον οἱ ἐθνικοὶ ἦσαν ἀκόμη πολυάριθμοι, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὑπολογιστέα δύναμις, ὡς π. χ. ἐν Ρώμῃ καὶ τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία, ἐπισήμως καθιερωμένη, δὲν ἦτο ὅπως ἀλλαχοῦ, ὀνομαστικὴ ἀλλ' ἐν ἰσχύϊ καὶ πραγματικῇ (πρβ. καὶ M. Albert de Broglie L'eglise et l'empire romain I, σ. 446 κ. ἐ., V. Schultze ἔ. ἀ. II, 170 κ. ἐ.). Τὸ ὅτι δὲ ὁ Λιβάνιος εἰς παλαιότερους λόγους του ἀναφέρει

καταστροφὰς ναῶν καὶ ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου («Μονωδία ἐπὶ Ἰουλιανῷ» XVII, 7) καὶ ἐπὶ Ἰοβιανῷ (ἔ. ἄ. XVII, 34 καὶ ἔ. ἄ. XVIII, 287) δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀσφαλὴς ἀπόδειξις, ἀφοῦ ὑπ' αὐτοῦ τούτου ἀναιροῦνται ταῦτα εἰς τὸν «ὕπερ ἱερῶν» λόγον του. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἀναφερόμενα ἐν τῇ ἐπιστολῇ (883, 2) «τῷ ἱεροφάντῃ» πρέπει νὰ τοποθετηθῶσιν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους (Seeck, Briefe d. Libanius, 178). Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν δὲ τοῦ Λιβανίου καὶ τοῦ ἐξ ἐθνικῶν περιβάλλοντός του ὁ Θεοδόσιος ἐξέδωκε καὶ νέαν διαταγὴν διὰ τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν αὐθαιρεσιῶν τῶν μοναχῶν (Cod. Theod. XVI, 10 Σεπτ. 390).

Ἡ ὀριστικὴ ὑπὸ τοῦ ἐπισήμου κράτους καταδίκη τῆς ἀρχαίας θρησκείας ἐπιβάλλεται κυρίως μετὰ τὴν ἐν ἔτει 390 στάσιν τῆς Θεσσαλονίκης (πρβ. Γ. Κόλια, Ἡ προβυζαντινὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ στάσις τοῦ 390) καὶ τὴν ἐπακολουθήσαν φοβερὰν σφαγὴν διὰ τὴν δικαιολογίαν τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη οὗτος νὰ ἐπιζητήσῃ καὶ πάλιν τὴν συνδρομὴν καὶ ὑποστήριξιν τοῦ Ἀμβροσίου Μεδιολάνων, τοῦ ὁποίου ἀγογγύστος ἐδέχθη τὰ ἐπιτίμια, καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ἐν γένει κόσμου. Οὕτω διὰ σειρᾶς διαταγμάτων, ἀπηγορεύθη γενικώτερον ἢ ἀρχαία λατρεία, αἱ θυσίαι καὶ ἡ εἴσοδος ἀκόμη εἰς τοὺς ναοὺς, ἡ προσφορὰ ἔστω καὶ μικρῶν εἰδωλίων, οἱ δὲ κατὰ τόπους δικασταὶ καθίσταντο ὑπεύθυνοι διὰ τὰς τυχόν παραβάσεις τῶν διαταγῶν τούτων (Cod. Theod. XVI, 10, 10, Φεβρ. 391, XVI, 10, 11, Ἰούν. 391 XVI, 10, 12, Νοεμβρ. 392). Παρὰ δὲ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἐπεβάλλετο διὰ τῶν ἀνωτέρω διαταγμάτων καὶ ἡ καταστροφὴ τῶν ἀρχαίων ναῶν οἱ χριστιανοὶ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν καθοδηγούμενοι ὑπὸ φανατικῶν ἱερωμένων προέβαινον, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς αὐτοκρατορικῆς προστασίας εἰς πλείστους βανδαλισμούς, οἵτινες ἐξήγειρον πολλάκις τὸν πολυάριθμον εἰσέτι ἐθνικὸν κόσμον. Χαρακτηριστικὴ πρὸς τοῦτο εἶναι ἡ καταστροφὴ τῶν ναῶν τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ ἐπισκόπου Θεοφίλου καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ νεοπλατωνικοῦ Ὀλυμπίου στάσις τῶν ἐθνικῶν, τῆς ὁποίας ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ διαταγὴ τοῦ αὐτοκράτορος καταστροφὴ τοῦ περιφήμου Σεραπείου (Σωκρ. V, 16 κ. ἔ., Σωζομ. VII, 15, Ruf. hist. eccl. XI,

22, κ. ἔ., J. Geffken, Archiv für Religionswiss. XIX, 1919, 313). Ἀντιθέτως ὁμως εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἐξακολουθεῖ ζωηρὰ ἀκόμη ἡ κίνησις τῶν ἐθνικῶν καὶ ἡ ὑπὸ τὴν ἀνοχήν, ὡς φαίνεται, τοῦ αὐτοκράτορος ἀσκησις τῆς ἀρχαίας λατρείας (πρβ. J. Geffken, Der Ausgang d. griech.-römischen Heidentums σ. 159), εἰς δὲ τὴν Ἰταλίαν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ἀρβογάστρου, τοῦ ἐπάρχου τῆς Ἰταλίας Νικομάχου Φλαβιανοῦ καὶ τοῦ σφετεριστοῦ τοῦ θρόνου γραμματικοῦ Εὐγενίου (392-394) νέα προσπάθεια καταβάλλεται πρὸς ἐπαναφορὰν τῆς εἰδωλολατρικῆς πίστεως (J. Geffken ἔ. ἄ. σ. 159 καὶ 299, G. Rauschen Jahrb. d. Christ. Kirche unter Kaiser Theodosius σ. 366 κ. ἔ.). Δικαίως δὲ θεωρεῖται ἡ παρὰ τὰς προσβάσεις τῶν Ἰουλιανῶν Ἀλπεων νίκη τοῦ Θεοδοσίου ὡς ἡ ἀποφασιστικὴ καὶ τελειωτικὴ πλέων ἡττα τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου τῆς Δύσεως. Διότι ταύτην ἐπηκολούθησε καὶ πάλιν ἡ ἔκδοσις νέων διαταγμάτων, δι' ὧν ἀπηγορεύοντο αἱ ἑορταὶ τῶν ἐθνικῶν, ἐπανελαμβάνοντο αἱ παλαιότεραι διαταγαὶ διὰ τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν θυσιῶν καὶ τῶν ἐπισκέψεων τῶν ἀρχαίων ναῶν καὶ ἀφηροῦντο τὰ προνόμια τῶν ἱερέων καὶ ἱεροφαντῶν (Cod. Theod. II, 8, 19. XVI, 10, 13, 14. XVI, 7, 6). Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἐξῆς πᾶσα καταστροφὴ τῶν ἀρχαίων εἰδωλολατρικῶν μνημείων τυγχάνει τῆς ἐπιδοκιμασίας τοῦ ἐπισήμου κράτους ἂν καὶ διὰ τοῦ διατάγματος ἐκδοθέντος κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Ἀρκαδίου (Cod. Theod. XVI, 10, 16, Ἰουλ. 399) ἀντιδιαστέλλονται οἱ ναοὶ τῶν πόλεων τῶν τῆς ἐξοχῆς: «*Si qua in agris templa sunt sine turba ac tumultu diruantur. His enim disjunctis atque sublati omnis superstitioni materia consumatur*». Ἡ ἀντιδιαστολή δὲ αὕτη ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ ναοὶ τῶν πόλεων, ἂν καὶ κλειστοὶ εἰς τὴν δημοσίαν λατρείαν, ὑφίσταντο ἀκόμη καὶ μόνον διὰ νεωτέρου διατάγματος τοῦ 407 (Cod. Theod. XVI, 10, 19) ἐπεβάλλετο ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν ἀγαλμάτων, ἡ καταστροφὴ τῶν βωμῶν καὶ ἡ πρὸς δημοσίας ἀνάγκας χρησιμοποίησις τῶν ἐθνικῶν ναῶν, ἀντίθετο δὲ ἡ ἐπίβλεψις καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου εἰς τοὺς ἐπισκόπους, εἰς οἷς ἐδίδετο ἡ ἐξουσία, ὅπως χρησιμοποιοῦσι καὶ

στρατὸν ἀκόμη διὰ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν βωμῶν καὶ τῶν ἱερῶν. Δι' ἐτέρου δὲ διατάγματος τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' τοῦ ἔτους 435 (Cod. Theod. XVI, 10, 25) ἐπιβάλλεται, ὅπως ἅπαντες γενικῶς οἱ ναοὶ καὶ τὰ ἱερὰ τῶν ἀρχαίων Θεῶν, εἰὰν ὑφίστανται ἀκόμη τινά, καταστραφῶσι ἢ μετατραπῶσιν εἰς χριστιανικοὺς ναοὺς.

Ἐκ τούτου δυνάμεθα, νομίζω, μετὰ πολλῆς πιθανότητος νὰ θεωρήσωμεν τὴν μεταξὺ τῆς ἐκδόσεως τῶν διαταγμάτων τοῦ Ἀρκαδίου (402) καὶ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' (435) χρονικὴν περίοδον ὥς τὸ τελευταῖον ὄριον, τὸν *terminum ante quem* διὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ εἰδωλολατρικοῦ ναοῦ τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ νὰ τοποθετήσωμεν τὴν, κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα ἢ τὴν ἀκολουθήσανσαν δεκαπενταετίαν, χρησιμοποίησιν τοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου διὰ τὴν κτίσιν τῆς χριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Παλαιοπόλεως. Διότι κατὰ τὸ 451-457 ἐπίσκοπος Κερκύρας ἀναφέρεται ὁ Σωτήριχος λαβὼν μέρος ἐν τῇ Δ' οἰκουμενικῇ Συνόδῳ τῆς Χαλκηδόνος (451) καὶ προσυπογράφας τὴν ἐπιστολὴν τῶν ἐπισκόπων Ἡπείρου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα ἐναντίον τοῦ Τιμοθέου Αἰλίου, φωνέως τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Πρετερίου (458 μ. Χ. πρβ. Σπ. Παπαγεωργίου ἔ. ἀ. σ. 8 κ. ἑ.). Εἰς ταῦτα δύναται τις νὰ ἀντιτάξῃ ὅτι εἶναι πιθανὸν ὁ ἀναφερόμενος Ἰοβιανὸς νὰ κατέλαβε τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον τῆς Κερκύρας μετὰ τὸν Σωτήριχον ὅστις, ἂν καὶ δὲν γνωρίζομεν τὸ ἀκριβὲς ἔτος τοῦ θανάτου του, ὑπῆρξεν ἐπίσκοπος μέχρι τοῦλάχιστον τοῦ ἔτους 458. Ἀλλ' ἢ ἀποψις αὕτη εἶναι, νομίζομεν, καὶ διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους ἀπίθανος. Μετὰ τὰ διατάγματα τοῦ Ἀρκαδίου καὶ μάλιστα τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' (ἔ. ἀ.) οὐδεὶς ἐπετρέπετο νὰ ὑπάρχῃ ναὸς οἱ δὲ ὑφιστάμενοι ἀκόμη ἔδει νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ὡς χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι. Καὶ εἰς αὐτὰς δὲ τὰς Ἀθήνας, ἐνθα ἡ αἵγλη καὶ ἀπαράμιλλος τέχνη τῶν ἀρχαίων εἰδωλολατρικῶν ναῶν ἠδύνατο νὰ ἐπισύρῃ περισσότερον παντὸς ἄλλου ἐπαρχιακοῦ κέντρου, τὸν σεβασμὸν τῶν χριστιανῶν, ὁ Παρθενὼν εἶχεν, οὐχὶ πολὺ μετὰ τὸ 426, μετατραπῇ εἰς χριστιανικὸν τέμενος (πρβ. J. Strzygowski, *Die Akropolis in altbyzantinsh. Zeit*, Ath. Mitt. XIV, 1889 σ. 273 κ. ἑ. καὶ J. Laurent ἐν B. C. H. XXIII, 1889 σ. 272). Ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς ἑξ ἄλλου τῆς ὁρθῆς ἐρμηνείας τῆς ἐπι-

γραφῆς τῆς Παλαιοπόλεως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ θὰ ἐγένετο εἰς χρόνους καθ' οὓς ὑφίσταντο, τῇ συγκαταθέσει ἢ τοῦλάχιστον τῇ ἀνοχῇ τοῦ ἐπισήμου Κράτους καὶ ἄλλα εἰδωλολατρικὰ μνημεῖα, οὕτως ὥστε ὁ βανδαλισμὸς οὗτος τοῦ ἐπισκόπου Ἰοβιανοῦ νὰ θεωρῆται, ἀπὸ χριστιανικῆς ἀπόψεως, ὡς πρᾶξις ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπαινετῆ καὶ ἀφ' ἐτέρου ἐξαιρετικῆ καὶ τολμηρὰ καὶ ἀήθης, δικαιολογούμενῃ ἐκ τοῦ ὑπερβάλλοντος ζήλου πρὸς ἐπικράτησιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Διότι δὲν θὰ εἶχε λόγον νὰ ἐξαίρεται ἡ πρᾶξις, μετὰ τόσοῦ μάλιστα στόμφου, ἂν ἡ καταστροφὴ ἐλάμβανε χώραν εἰς χρόνους μεταγενεστέρους, μετὰ τὴν ὀλοσχερῇ πλέον ἐξαφάνισιν τῆς ἀρχαίας θρησκείας.

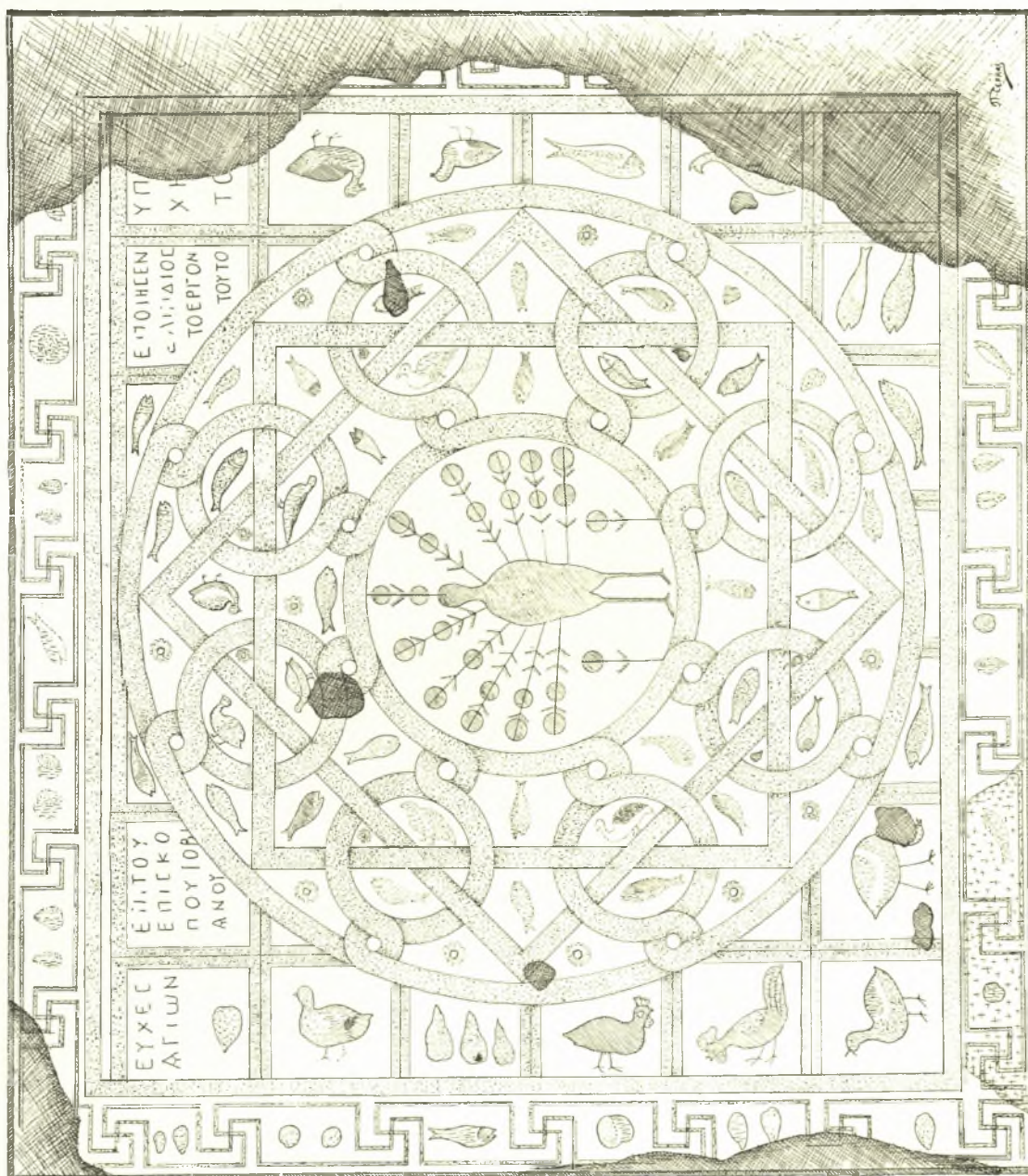
Πρὸς τὴν χρονολογίαν ταύτην συμφωνεῖ, νομίζω, καὶ ὁ ἐν γένει γλυπτικὸς καὶ ἀρχιτεκτονικὸς διάκοσμος τοῦ ναοῦ, (εἰκ. 5) οὗ τὴν συστηματικὴν μελέτην θέλει ἐπεξεργασθῇ ὁ καθηγητῆς κ. Ξυγγόπουλος (πρβ. καὶ ἡμετέραν ἐκθεσιν ΠΑΕ, 1933 σ. 94 κ. ἑ.). Ἐπιβεβαιοῦται δὲ οὕτως ἀπαξ ἔτι ἡ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Σωτηρίου ὁρθῶς διατυπωθεῖσα παρατήρησις, ὅτι ὀλίγοι ἐν Ἑλλάδι χριστιανικοὶ ναοὶ δύνανται μετὰ τινος πιθανότητος νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὸν 4ον αἰῶνα ἐνῶ ἡ μεγάλη οἰκοδομικὴ δραστηριότης συμπίπτει εἰς τὸν 5ον αἰῶνα, εἰς ὃν ἀνάγονται αἱ πλεῖστοι τῶν ἐν Ἑλλάδι παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ τῆς Κερκύρας (πρβ. Γ. Σωτηρίου Χριστ. καὶ βυζ. Ἀρχαιολογία I, σ. 292).

Ὁ καθορισμὸς τῆς κτίσεως τῆς τελευταίας ταύτης κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἀξιόλογον χρονολογικὴν ἀφετηρίαν διὰ τὴν χρονικὴν τοποθέτησιν τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων τῆς Ἑλλάδος¹.

Ι. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

¹ Ἰοβιανὸς ἐπίσκοπος Κερκύρας δὲν ἀναφέρεται ἐξ ἄλλων πηγῶν. Ὁ πρῶτος γνωστὸς ἡμῖν ἐπίσκοπος Κερκύρας εἶναι ὁ Ἀλητόδωρος, λαβὼν μέρος εἰς τὴν Α' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον τῆς Νίκαιας (A. Harnack, *Die Mission u. Ausbreitung d. Christentums* τ. II, σ. 786). Ὁ Σ. Παπαγεωργίου (ἔ. ἀ. σ. 8) ὀνομάζει τοῦτον ἐσφαλμένως Ἀπολλόδωρον (πρβ. καὶ Le Quien II, σ. 147), ὁ Γ. Κονιδάρης (ἔ. ἀ. σ. 233) Ἀλιτόδωρον. Κατὰ περίεργον σύμπτωσιν εἰς ἄλλος Ἰοβιανός, comes, κατέστρεψε τὴν 15 Μαρτίου τοῦ 399 μετὰ τοῦ Γαυδεντίου (Gaudentius) πατρὸς τοῦ Ἀετίου, τοὺς ναοὺς καὶ τὰ ἀγάλματα τῶν Θεῶν ἐν Καρχηδόνι (August. de civ. dei XVIII, 54. Mommsen ἔ. ἀ. I. 246). Ὁ δὲ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενος Ἐλπίδιος εἶναι βεβαίως ὁ δωρητὴς (περὶ τοῦ ὀνόματος πρβ. R. E.² VIII, 206, κ. ἑ.).

Πίν. 1. Σχεδιάσμα του ψηφιδωτού μετά της επιγραφής του επισκόπου Γοβριανού.